

Ümit ÖZTÜRK*

Şaban Teoman Duralı: Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi

Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde görev yapan ve 2009 yılından itibaren de kurucu başkanı olduğu Kırklareli Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. Şaban Teoman Duralı, Türkiye'nin en seçkin ve saygıdeğer felsefe-bilim insanları arasında yer almaktadır. Başlıca eserleri arasında, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, *Çağdaş Küresel Medeniyet, Sorun Nedir?* ve *Felsefe-Bilimin Doğuşu* bulunan Duralı, ağırlıklı olarak Biyoloji Felsefesi, Bilim Felsefesi ve Felsefe Tarihi çerçevesinde eserler vermektedir. Bu yazıda, Duralı'nın, felsefe tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Immanuel Kant üzerine sürdürdüğü çalışmalarının doruk noktası olarak kabul edilebilecek, 2010 yılında Dergâh Yayınları tarafından yayımlanan *Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi* adlı eseri irdelenecektir.

Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi, Kant'ın ilgili metnini, üç ayrı katman üzerinden kuşatan bir çalışmadan oluşmaktadır. Buna göre Duralı'nın çalışmasının ilk katmanında, Kant felsefesini kültürel, tarihî ve coğrafi bakımlardan anlamaya imkân tanıyan hazırlayıcı üç ana bölüm bulunmaktadır; bu katmana, Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi* adlı kitabının üç ana bölümde derinlemesine irdelendiği ikinci bir katman eklenmekte; üçüncü katmanda ise, “Salt Aklın Eleştirisi'nin Özet Tercümesi ile Yorumu” başlıklı bir tercüme yer almaktadır.

Eserin “Giriş” bölümüne, “[d]âhi denilen kişide üç veche tesbît olunabilir: Birincisi, olağanüstü zengin bir çağrışımlar dizisinin de içinde bulunduğu geniş bir hayâlgücü. İkincisi, müdhiş bir sezgi; ve sezgi verisinden hareketle çelişkiye düşülmeksizin akilyürütme yetisi. Üçüncüsü, muazzam sabır ve buna bağlı çalışma arzusu ile kudreti” sözleriyle başlayan Duralı, sayılan üç vechenin de Immanuel Kant'ta bulunduğunu vurgular. Bu bölüm, Kant'ın yaşam öyküsü ve felsefesinin önemine değinen kısa belirlemelerle birlikte, Duralı'nın eserindeki amacını, “Kant'ın başeseri ‘Salt Aklın Eleştirisi’ni irdelemek” olarak takdim eder.

Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi'nin, ilk katmanının oluşturan ve hazırlayıcı vasfını haiz üç bölümünden ilki, “Fikir Mimârının Tarihi ile Coğrafi Arkaplanı” başlığını taşımakta, ayrıca bölüm, “Coğrafi Arkaplan” ve “Tarihî Arkaplan” olmak üzere iki alt kısma ayrılmaktadır. Duralı'ya göre, “[d]imâğın doruğunu teşkil eden dehânın kapısı hayâlgücüdür. Bunu bir ana ırmağa benzetirsek, o takdîrde onu besleyip ona katkı sağlayan en önemli kol ‘coğrafi tasavvur’dur. İkinci önemli kol ise, ‘tarih tasavvuru’dur.” Bu bağlamda söz konusu bölüm, Kant'ın yaşamını sürdürdüğü coğrafi ve tarihsel koşulları ana hatlarında okura tanıtmaktadır. Hazırlayıcı bölümlerden

* Araştırma Görevlisi. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

ikincisi, “Kültür ile Dil Arkaplanı” başlığını taşımakta, burada ağırlıklı olarak, Kant’ın yaşadığı Königsberg şehrinin genel bir perspektifte siyasi ve dinsel atmosferi değerlendirilmekte, ayrıca Almancanın Kant döneminde felsefe ve bilim dili olarak nasıl güçlendiği irdelenmektedir. Son olarak hazırlayıcı bölümlerden üçüncüsünde, “Mimarî Tasarıma Uygun İnşâ Olunmuş Bir Hayat Hikayesi” başlığı altında bir yandan Kant’ın yaşamı ana hatlarında anlatılırken; buna eşlik edecek şekilde, Kant’ın üniversite yılları, tarihsel sıra ile yayımladığı kitaplar ve bu kitapların öz bir değerlendirilmesi, yanı sıra Kant’ın, döneminin düşünürleriyle olan fikir alış verişi sergilenmektedir. Bu kısım ayrıca, “Onsekizinci yüzyılda Kant’ın çağdaşı bellibaşlı Aman sanatçılardan, düşünürleri ile filozof-bilimadamlarından bir kesit” başlığı altında, Kant’ın yaşadığı dönemdeki önemli felsefe, bilim ve sanat şahsiyetlerinin bir listesini vermektedir.

Şimdi, üç yönden takdim edilen söz konusu mukaddimeye binaen, *Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi*'nin, doğrudan *Salt Aklın Eleştirisi*'ni değerlendiren ikinci katmanına aid ilk ana bölüm, “Felsefe-Bilimin Metafizisinde Çığır Açıcı Yeni Bir Paradigmaya Doğru” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Duralı, felsefe tarihinin ana akımları çerçevesinde Kant’ın adı geçen eseri ile meydana gelen kırılma noktalarını gözler önüne sermekte; müteakiben, Kant felsefesinde bilginin oluşmasına imkân tanıyan temel süreçleri, odağı, “akıl-zihin-duyarlık bütününe ifâde eden dimâğ (*Gemüt*),” “duyumlama (*Empfindung*),” “algı (*Wahrnehmung*),” “duyululuk (*Sinnlichkeit*),” “çokçeşitlilik (*Mannigfaltigkeit*),” “zaman (*Zeit*),” “mekân (*Raum*),” “anlamagücü (*Verstandesvermögen, Verstandeskraft*),” “idrâk (*Apperzeption*),” ve “fikir (*Idee*)” kavramları üzerinden irdelemektedir. Bu bölümü, “Yeni Felsefe-Bilim Çığırının (Paradigmanın) Temellendirilmesi” başlıklı ikinci ana bölüm takip etmekte; ayrıca söz konusu ikinci bölüm de, kendi içerisinde, “Kategoriler” ve “Transsendent-Transsendental Zıtlığı” başlıklı iki kısma ayrılmaktadır. “Kategoriler” başlığında Duralı, Kant felsefesinin merkezi unsurları olarak kabul edilen dört grup kategoriye, bu kategorilerle (veya kavramlarla) ilgili olan dört grup yargıyı, son olarak da, kategorilerle “şemata ilkeleri”ni çözümlenmekte; “Transsendent-Transsendental Zıtlığı” başlığında ise, Kant söz konusu olduğunda sıklıkla karıştırılan ancak ayrımları son derece net olan iki temel mefhumu irdelemektedir. Nihayet üçüncü ana bölüm, “Felsefe-Bilimde Kant Devrimi” başlığı altında, kendi içerisinde de üç kısma ayrılmaktadır. “Felsefe-Bilimi Kuran Aristoteles’in Klasik Metafizik Paradigması” başlıklı ilk alt kısımda Duralı, Kant’ın “transsendental metafiziğinin kalkış zeminini”ni, Platon ve Aristoteles felsefeleri üzerine bir derinleşme üzerinden ve Platon ile Aristoteles sistemlerine nazaran farklılığı ve ayrııcı özellikleri yönünden sergilemektedir. “Kant’ın Metafizikte Paradigma Devrimi” başlığını taşıyan ikinci alt kısım, *Salt Aklın Eleştirisi* ekseninde, Kant’ın ünlü dört sorusunu, yani, “Ne bilebilirim?” “Ne yapmalıyım?” “Ne umayım?” ve “İnsan nedir?” sorularını, Kant’ın eleştirel felsefesini yine felsefe tarihinin dönüm noktası olan isimlerle karşılaştırma cihetine giderek ayrıntılı olarak tartışmaktadır. Son olarak, ilgili ana bölümün “Metafizikte Paradigma Devrimi: Deneydışı Bilme Yetisi” başlıklı üçüncü alt kısmında ise Duralı, *a priori* mefhumunun Kant sistemindeki temel işlevini irdeleyerek, *Salt Aklın Eleştirisi*'ne dair gerçekleştirdiği çözümlenmelerini tamama erdirmektedir. Ancak bununla birlikte, Duralı’nın Kant araştırmacılarına açtığı felsefe pınarı, yalnızca söz konusu irdelemelerle sınırlı değildir; zira yukarıda da belirtildiği gibi, bu araştırmalara üçüncü bir katman daha eklenmektedir.

Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi'nin en üst seviyesi olarak kabul edilebilecek üçüncü katmanı, “ ‘Salt Aklın Eleştirisi'nin Özet Tercümesi ile Yorumu” başlığını taşıyan bir tecüme bölümünden oluşmaktadır. Bu bölümde, *Kritik der reinen Vernunft*'un ayrıntılı bir “İçindekiler (*Inhalt*)” tablosu, Türkçe ve Almanca olarak; *Kritik der reinen Vernunft*'un, 1781 ve 1787 tarihli –sırasıyla– “A” ve “B” basımlarının “Önsöz (*Vorrede*)” bölümlerinden pasajlar (ayrıca, “B” basımından, tercüme edilen kısmın Almancası); “B” basımının “Giriş (*Einleitung*)” ve “Transsendental Duyumlanırlık Öğretisi/Estetik (*Die transzendente Ästhetik*)” bölümleri; nihayet, yine “B” basımının “Genel Olarak Mantık (*Von der Logik überhaupt*)” bölümünden pasajlar tercüme edilmektedir. Yılların birikimiyle, Almanca kaynak metni, Türkçeye son derece ustalıkla bir şekilde yoğurarak tercüme eden Duralı, yeni felsefe nesillerine Türk dilinin inceliklerini kendine has üslûbuyla bir kez daha hatırlatmaktadır. Bu bakımdan, tercümenin zârafetini bir nebze olsun yansıtabilmek adına, *Kritik der reinen Vernunft*'un “B” basımındaki “Giriş”den *tadım*lık bir pasaj alıntılanmak bir mecburiyettir.

“Bütün bilginizin tecrübeyle başladığına şüphe yok. Öyle değilse, bir taraftan duyularımızı; öbür yandan tasavvurlarımızı kendiliğinden üreten; ve nihâyet bunları karşılaştırmamızı, aralarında bağ kurmamızı yahut aralarındaki ayrımları tesbit etmemizi, böylelikle de devşirdiğimiz ham duyu verilerini işleyerek varolanlarla ilgili bilgi edinmemizi sağlayan anlama etkinliğimizi harekete geçiren nesnelere dayanmaksızın bilme yetimizi boşandırmakçın tecrübeden gayri nereye uzanabilirdik ki? Öyleyse, bizlerde *zamanca* tecrübenden önce –tecrübeye mukaddem– hiçbir vechile bilgi olagelemez. Bilgimiz tecrübe ile başlar.”

Son olarak, *Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi*'nin ilgili bölümlerinin nihayetine binaen “Sözsonu” bölümünde Duralı, Kant hakkında, kendi felsefe görüşleri üzerinden özlü bir değerlendirme yapmakta; ayrıca eserinin sonuna, Kant araştırmacıları için son derece yararlı üç ayrı kısım daha eklemektedir. Bu kısımlardan ilki, ayrıntılı olarak hazırlanmış Almanca-Türkçe bir “Kant İstilâhları Fihristi” içermekte; bu kavram-terim çalışmasından sonra, ikinci olarak, yine ayrıntılı bir “Kant Kaynakçası” verilmekte; üçüncü olarak ise, “Kavramlar ve İstilâhlar” başlıklı bir kısım eseri tamamlamaktadır.

Şimdi, buraya kadar yapılan belirlemeler ışığında, Duralı'nın, Kant'ın eleştirel felsefesinin özü konumundaki *Salt Aklın Eleştirisi*'ni, gerek hazırlayıcı gerekse üç ana bölüm ve bir tercüme bölümü vasıtasıyla son derece ayrıntılı olarak “teşrih” ettiği, bu bakımdan eserinin, lisans ve lisans üstü düzeyde çalışma yapan/yapacak öğrenciler ve akademisyenler için temel bir başvuru kaynağı olduğu görülmektedir. Dahası, Türkiye'deki Kant çalışmaları açısından bakıldığında, Duralı'nın *Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisi'nin Teşrihi* eserinin, Kant'ın *Kritik der reinen Vernunft* adlı çığır açan yapıtını Türkçede, bir Türk felsefeci tarafından derinlemesine irdeleyen (henüz) *tek* kitap olma vasfına sahip olduğunu ve ayrıca alanında büyük bir açığı giderdiğini vurgulamak bir zorunluluktur.¹

¹ Bu çalışma, “Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu” tarafından desteklenen “UAP(F)-2010/30” numaralı “Immanuel Kant Felsefesinin Temel Terimlerinin Türkçede Karşılanması Üzerine Disiplinlerarası Bir Çalışma” başlıklı proje kapsamında hazırlanmıştır.